

6. Filosofie van milieuwaardering als een offensieve strategie

Natuur en landschap 30(1976)

P.J. Schroevers

Een van de wezenlijkste eigenschappen van 'natuur' is dat ze zichzelf maakt. De mens kan er door allerlei handelingen zijn stempel op drukken maar het werk van een natuurlijke ontwikkeling is nooit door mensen over te nemen. Een goed hooiland krijg je niet door de daarvoor benodigde planten uit te zaaien, maar alleen door een juist beheer toe te passen, dat wil zeggen: de natuur haar kans te geven dat werk op eigen kracht te doen. De aanplant van bomen levert geen bos op, dat doet de natuur daarna.

Je zou het zo kunnen zeggen: de mens kan het stuur zijn dat de richting van een natuurlijke ontwikkeling aangeeft maar kan nooit de motor van die ontwikkeling zijn. Hiermee is afbreken van een ontwikkeling altijd een verwoesting van natuur, daar is geen enkele uitzondering op. Het beste wat je kunt doen om de natuur haar kans te geven is: hetzelfde te doen wat je altijd gedaan hebt, dus zelf een stukje natuur te zijn. Stabieliteit is de enige ecologische norm. Alles wat daarmee in strijd is, is ontrouw aan dit ecologische hoofdprincipe.

Meewerken aan anti-ecologische beslissingen?

Als je op ecologische gronden moet uitmaken waar ingrepen in de natuur wel mogen plaatsvinden en waar niet, dan volgt uit het bovenstaande dat je als ecooloog niet anders kunt zeggen dan 'overall afblijven'. Je waarderingskaart van een gebied omvat maar één kleur: alles is rood ofwel 'uiterst waardevol'. En als je mening wordt gevraagd welke mate van vergiftiging van het milieu nog kan worden getolereerd, dan volgt eruit: 'niet meer dan er altijd was'. Het is de voortdurende verandering die de misère veroorzaakt; ons hoofd criterium moet dus zijn om die verandering tegen te gaan.

"*Alles goed en wel*", zal de beleidsmaker hierop antwoorden, "*maar wat moet ik ermee? Daar is geen beleid op te baseren*". Hij wijst dan op de vaagheid van ecologen, hun gebrek aan zakelijke, 'keiharde' argumenten. Vindt dat er met ecologen niet te praten valt. Wat hij bedoelt te zeggen, is dat zijn eigen maatschappijbeeld niet ecologisch is: dat de maatschappij waar hij voor opkomt, in strijd handelt met natuurwetten. In die zin bezien heeft hij gelijk: de ecologie en onze maatschappij zijn twee vijandige zaken, waarvan de belangen onverenigbaar zijn. Als je ecologie zuiver beoefent, dan kan die beoefening alleen maar maatschappijkritisch

zijn omdat onze maatschappij haar meest wezenlijke aspect, de stabiliteit, negeert.

Nu zijn er meer belangen die met deze maatschappij niet verenigbaar zijn. De ecooloog is ook niet de enige die uitspraken kan doen over wat al of niet wenselijk is. Dat je ecologische principes niet overal en te allen tijde trouw kunt zijn, kan niemand je kwalijk nemen. En natuurlijk vloeien uit afbraak en verandering weer mogelijkheden voort waarvan ook de natuur kan profiteren. Maar het beginsel van de stabiliteit, het ecologische hoofdprincipe, moet wel altijd ter discussie blijven, het mag niet worden genegeerd.

Wegenaanleg: symbool van een oprukkende anti-ecologische maatschappij

Het komt erop neer dat het ecologische waarde criterium een ander is dan je maatschappelijke. Wat volgens het ene noodzakelijk is, kan in strijd zijn met het andere: je moet schipperen. Maar uit het voorgaande is duidelijk dat dit schipperen een maatschappelijke achtergrond heeft, géén ecologische! Een ecologische waarderingskaart kan dus eigenlijk niet bestaan, net zo min als een ecologisch voorschrift over 'wat wel en wat niet'. Wie als ecooloog zegt dat het anders is, doet zijn eigen basisprincipes geweld aan. Zijn keuzen kunnen best heel achtenswaardig zijn maar hij heeft niet meer het recht om zich op ecologie, op wetenschap te beroepen.

Het maken van kaarten waarop de 'ecologische waarde' van gebieden staat aangegeven is dus eigenlijk niet zo moeilijk. Er is weinig deskundigheid vereist om het hier gegeven uitgangspunt te kunnen onderschrijven. En om een kaart helemaal rood in te kleuren heb je geen ecooloog nodig. Toch wordt dit soort werk gedaan, in een systematische aanpak zo ongeveer sinds 1968. In het begin gebeurde dat in projecten die waren gericht op speciale gebieden: Zuidwest-Nederland, Kromme Rijn, uiterwaarden, Leende enz. Op het moment gebeurt het steeds meer gecentraliseerd: er is zelfs een centrum voor milieukartering in de maak. Het ligt in de bedoeling om heel Nederland op deze manier aan te pakken.

In zijn bijdrage elders in dit nummer heeft Dekker een opsomming gegeven van de bezwaren en risico's die hieraan zijn verbonden. Wij willen ze in een drietal hoofdpunten samenvatten:

1. Het werk is **technocratisch**: een zogenaamd objectieve methode maakt uit wat goed en wat niet goed is; de burgers worden mond-dood gemaakt.
2. Het is **reductionistisch**: het trekt grenzen op de kaart waar deze in de werkelijkheid van het landschap niet bestaan, met als gevolg dat het veiliggestelde gebied toch verpaupert.
3. Het is **defensief**: het richt zich op het te beschermen stuk natuur, zonder zich om de oorzaken van de aantasting te bekommeren.

Zo gesteld betekent milieuwaardering eigenlijk niets anders dan erkennen dat je ideaal niet haalbaar of niet houdbaar is, zodat anti-ecologische beslissingen mét je instemming worden genomen: een zeer kwalijke gang van zaken. En de conclusie luidt dan: *“Beste ecologen, hou maar op: jullie werk is wetenschappelijk aanvechtbaar door zijn pseudo-objectiviteit en ook nog maatschappelijk onjuist omdat het een boemrangeffect teweegbrengt”*.

Wetenschap als bron van onze twijfel

Toch is dit verhaal bedoeld om een pleidooi te houden voor het werk van de milieukarteerder dat – mits op de juiste manier toegepast – best een nuttig en belangrijk effect kan hebben. Hoe kan dat? Het is natuurlijk altijd verstandig om eerst eens met kritiek op een werkwijze op tafel te komen want daardoor worden ook de mogelijkheden die overblijven, duidelijker. Maar het is ook veel moeilijker om zoiets onder woorden te brengen: ook dat ligt voor de hand. Wij willen het toch proberen.

Als slotconclusie werd in het voorgaande geformuleerd dat het hele bezwaar voortkomt uit een ontkenning van het ecologische hoofdbeginsel: de stabiliteit. Wij erkennen dat ons ideaal niet haalbaar of houdbaar is,

zodat anti-ecologische beslissingen mét onze instemming worden genomen. Maar is dat niet het lot van iedere toepassing van ecologie in deze maatschappij? Als onze maatschappelijke orde zélf het hoofdprincipe der ecologie negeert, zélf anti-ecologisch is, dan kan geen enkele toepassing tot een werkelijke verbetering leiden. En zo blijkt het ook te zijn.

De voorbeelden ter ondersteuning van zo'n stelling zijn legio. Wij denken aan de normen voor het afvalwater, de belasting met zware metalen, de toelatingseisen voor de bestrijdingsmiddelen enz. In wat groter verband kunnen wij aan geïntegreerde bestrijding, zuiveringsinstallaties of groene revoluties denken: steeds weer blijkt dat we praten over dingen die we eigenlijk niet bedoelen. Achteraf, nadat het overleg via vele commissies en deskundigen is gegaan, blijkt van de oorspronkelijke bedoeling niets meer over te zijn. Maar onze instemming is er wél mee verbonden. Met andere woorden: de bezwaren die hier zijn genoemd, zijn helemaal niet die van de milieukartering. Het zijn die van het gebruik van ecologie in een anti-ecologische maatschappij.

Wij kunnen zelfs nog verder gaan. Wetenschap geeft de wereld de mogelijkheid om op deelvragen steeds een deelantwoord te geven. Maar in een maatschappelijke orde die één grote positieve terugkoppeling vormt (iedere groei leidt tot nieuwe groei), is het inbouwen van die soort negatieve terugkoppelingen een versterking van die ene grote, allesoverheersende positieve terugkoppeling van groei, die steeds weer nieuwe groei tot gevolg heeft. En zo redenerend blijkt, dat het niet eens om de problemen van de ecologie gaat. Het gaat om de toepassing van wetenschap in een maatschappij die er alleen maar op één manier gebruik van kan maken.

Natuurlijk is het zinnig om de manier waarop dit mechanisme werkt in de milieukartering, eens aan de kaak te stellen. Het leert ons dat de werkelijke problemen heel wat verder liggen dan wij misschien dachten. Maar het is ook niet eerlijk om dit falen alléén de milieukartering toe te dichten en daarmee te suggereren dat je als ecooloog op andere manieren zinniger bezig zou kunnen zijn. Of je nu het ene doet of het andere, het blijft altijd een nastreven van deeloplossinkjes ter voorkoming van het allerergste op dat moment. Maar het wordt daarmee een collaboreren met een orde die dat wat je eigenlijk bedoelt, stelselmatig ontkent en afwijst.

De gegeven slotconclusie moet dus uitlopen op een veel algemener advies: *“Beste wetenschappers, hou maar op. Jullie werk is wetenschappelijk aanvechtbaar en maatschappelijk onjuist”*. Dat wetenschap nooit de waarheid in pacht kan hebben en dus altijd aanvechtbaar is, dat wist iedere verstandige wetenschapper al. Dat het maatschappelijk onjuist is haar te hanteren bij het oplossen van maatschappelijke vragen kan misschien nieuw voor hen zijn. Maar iedereen zal beseffen dat wetenschap niet te

stoppen is, evenmin als de toepassing van wetenschap in de maatschappij.

In feite wil je dat ook niet. Wat je wilt, is dat de rol van wetenschap wat bescheidener zal zijn doordat ze haar eigen beperkingen beter begrijpt. Wetenschap hoort niet de bron van onze zekerheden te zijn maar juist van onze twijfel. Dat is ze in het verleden ook lang geweest. In dat geval kan ze een geducht maatschappelijk wapen zijn omdat ze zich dan onafhankelijk van maatschappelijke ideologieën kan opstellen – iets wat ze nu duidelijk niet doet.

Al met al blijkt het dus om heel andere vragen te gaan dan waaraan we eerst dachten.: het doet er eigenlijk niet veel toe welke vorm van ecologie we aan het bedrijven zijn. Veel belangrijker is dat onze activiteiten zijn ingebed in een *veel bredere strategie*: wát is precies ons doel en oekunnen ónze kennis en ónze ervaring van nut zijn om dat doel te bereiken? In het licht van het bovenstaande lijkt het er vooral om te gaan de twijfel weer binnen te halen als een wapen voor verdergaande actie: het doorbreken van het geloof in de technocratie om daarmee de maatschappelijke vragen bloot te leggen waarom het in feite gaat.

Twijfel aan de techniek

En zo komen wij aan de vraag: is milieukartering een goede ‘aangever’ voor maatschappelijke verandering. En: kan milieukartering de zekerheden van het verleden tenietdoen en zo bijdragen aan een algemene gedachte over een samenleving die op een betere manier met de natuur weet om te springen dan de onze? Is het werkelijk waar dat de enige weg daartoe de weg is van de critici: vergeet milieukartering, kijk naar maatschappelijke ‘processen’?

Om dat uit te zoeken is het goed wanneer wij in het werk van de milieukarteerder eerst een drietal fasen proberen te onderscheiden. Dat zijn:

1. Het karteren. Hierbij worden de kenmerken van de natuur in kaart gebracht: verspreiding van planten en dieren, voedselrijkdom van de bodem, grondsoort, vegetatietype etc.
2. Het ontwikkelen van een waardeoordeel. Het gaat hierbij om het opbouwen van een, op de karteringen gebaseerde, visie op de natuur en van een meer of minder ingewikkelde filosofie over het wat, waarom en hoe van een waardering.
3. Het maken van een waarderingskaart. Hiermee biedt de karteerder zijn diensten aan aan de ruimtelijke ordening

Over de eerste fase van het werk kunnen wij kort zijn. Het is de ‘zuiver wetenschappelijke’ fase, waar eigenlijk geen zinnig bezwaar tegen is aan te voeren. De derde en laatste fase is de louter defensieve: ze tracht te

redden wat er te redden valt. Het is daar waar 'pseudo-objectiviteiten' hun rol spelen: de grens tussen goed en niet meer goed. Het is ook daar dat technocratie en reductionisme gaan overheersen: het trekken van grenzen op een kaart, terwijl er in werkelijkheid geen grenzen bestaan omdat alles met alles te maken heeft. Alle kritiek die wij kunnen hebben op het verschijnsel milieukartering, trekt zich samen in deze fase. Daar zijn de controversen te vinden tussen de beroepsmatige karteerders en hun critici.

In deze fase hebben wij ook het duidelijkst te maken met een versluierd effect: door deeloplossingen na te streven worden *maatschappelijke oorzaken* aan het oog onttrokken. Uit politieke overwegingen zou je haar dus achterwege moeten laten. Maar stel je nu eens voor dat een aardgasinstallatie wordt geprojecteerd midden in het enige levende hoogveen van Nederland, vele duizenden jaren oud. Zou het dan niet verstandig zijn om toch maar met die soort van argumenten te gaan werken? De voorbeelden mogen wel wat minder extreem zijn om toch als zinnig te worden herkend. Een landgoed als Amelisweerd bij Utrecht is te mooi om er een weg dwars doorheen te leiden; het gebied van de Ooijpolder bij Nijmegen te waardevol om op te offeren aan een bochtafsnijding van de Waal. Het vinden van zeldzame paddenstoelen, het beoordelen van de onvervangbaarheid zijn argumenten die heel goed kunnen worden gehanteerd.

Of je je altijd tot die uitspraken moet lenen zal een punt van discussie blijven, maar het valt niet te ontkennen dat het natuurbehoud aan zulk soort werk veel te danken heeft; in tegenstelling tot wat door critici wordt beweerd. Dat dit behoud op de lange duur een andere maatschappij nodig heeft, hoeft ondertussen niet nog eens te worden gezegd.

Er is nog een heel andere reden om zich met dit soort van activiteiten bezig te houden. De derde fase van het karteringswerk is de fase van de concrete actie. Milieubewuste burgers die in het geweer komen voor het behoud van bedreigde natuurgebieden zullen graag argumenten aan dragen; zij zullen de argumenten van de professionele karteerders met vreugde begroeten: hun belangen zijn dezelfde. Als ons geleerd is dat maatschappelijke actie moet aansluiten bij de dagelijkse problemen van de bevolking, dan is juist zo'n concrete aanpak de beste. Te hopen en te verwachten is dan dat zo'n actie een verandering teweegbrengt, waardoor mensen meer de macht gaan zien die er de oorzaak van is dat hun gebieden worden bedreigd.

Maar die verandering kan tweërlei zijn. Zo kan de aandacht zich verplaatsen van de eigenschappen van het bedreigde gebied naar de bedreigende factor: van de houtwallen naar de ruilverkaveling, van de landgoederen naar het Rijkswegenplan. Men gaat dan grootschaliger denken – met tegelijk het risico dat men het contact met de bevolking verliest. Juist daarom kan men ook de aandacht richten op de waarde en de betekenis van al die handelingen die in deze maatschappij zijn bedoeld om

de natuur te hulp te komen. Dat zijn bijvoorbeeld milieubelasting, bufferzones, zuiveringsinstallaties en hoe de hele 'milieuvriendelijke technologie' verder ook opgebouwd mag zijn, tot en met de hoge schoorstenen van Rijnmond toe. Maar ook argwaan bij veel 'milieuprojecten' kan hierbij op zijn plaats zijn.

Met andere woorden: twijfel aan de technocratie doet zijn intree. In het eerste geval kan op concrete successen worden gerekend, net als in het louter defensieve werk. Alleen omvat dan het resultaat van de actie waarschijnlijk wat meer: niet zozeer de omlegging van een weg maar een geheel achterwege blijven ervan.

De tweede vorm van verdieping is veel minder uit concrete successen af te lezen. Zij werkt overal maar zeer diffuus. Zij verandert de *attitude* van de mensen zodat na enkele jaren de problemen anders worden gezien dan eerst. Mensen gaan begrijpen dat met kunstgrepen het milieu niet te redden valt, dat de techniek niet bij machte is de problemen de baas te worden als de maatschappij haar die kans niet geeft.

Het is vooral belangrijk dat technici zich dit bewust worden. Het maakt dat bij ieder concreet geval de natuurbeschermers sterker komen te staan; daarvan kan het natuurbehoud dankbaar profiteren. Dat gebeurt op dit moment. De zeggingskracht van de argumenten van natuurbeschermers van nu is niet te vergelijken met die van vijf jaar geleden. En de oorzaak ligt voor een belangrijk deel juist in deze verandering van instelling.

Het zou heel onjuist zijn om dit effect te gaan afremmen door de filosofie van de milieuwaardering in de ban te doen en daarmee de 'antitechnocratie' overboord te gooien. Met deze conclusie zitten wij midden in een bespreking van de tweede van de genoemde fasen. En hier blijkt toch eigenlijk het belang van milieukartering te liggen: haar functie als 'afbreker' van technologische en technocratische tradities.

Reductionisme en modellenken

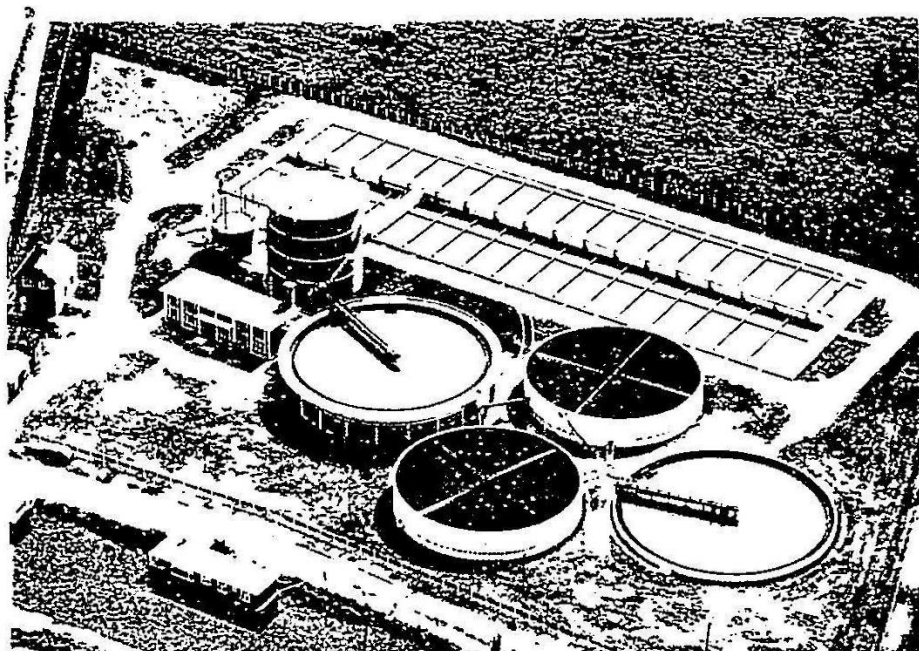
De onvoorstelbaar grote ingewikkeldheid van de natuur om ons heen is door de mens op geen enkele manier te overzien. En juist dat laatste is het doel van de ecooloog. Hij probeert dat te doen door de werkelijkheid te versimpelen. Het bezwaar dat wij tegen het gebruik van kennis hebben, is dat men doet voorkomen alsof de werkelijkheid een optelsom van processen en functies zou zijn, die je zou kunnen beheersen als je ze maar kent. De mooie term 'reductionisme' is daarvoor bedacht. Het maken van een wereldkaart is zo'n vorm van abstractie: de kaart is een 'model' van de werkelijkheid en zo een handig hulpmiddel om over die werkelijkheid te kunnen nadenken.

Maar die kaart mag nooit de plaats innemen van de werkelijkheid. En dat is nu juist de pretentie die wetenschap zich altijd heeft gesteld, die

techniek haar gezag heeft gegeven: als je de processen maar bestudeert, dan kun je de toekomst voorspellen. Door dit 'modeldenken' is de mens in staat in te grijpen om een doel dat hij zich stelt, te bereiken. Maar het gevolg van deze procesmatige benadering is dat in de wereld ontelbare dingen fout zijn gelopen: dingen die niet in het model zaten omdat men doodeenvoudig niet van hun bestaan afwist.

Tegenover ingrijpen kun je waarden stellen als een soort 'antitechniek'. Deze activiteit baseert zich op een 'alles-heeft-met-alles-te-makenfilosofie': het gaat niet om de processen, het gaat om het *resultaat* van die processen. En dat is een functionerend geheel dat je dan ook niet kunt 'verklaren', waarover je alleen maar een oordeel kunt hebben. Dat is een winstpunt ten opzichte van het modeldenken.

Maar deze winstzijde van het waarderingswerk heeft een verlieszijde tegenover zich op het moment dat je overgaat van je filosofie naar de concrete kaart. Want op dat moment wordt tegenover het reductionisme van het modeldenken – de wereld als een optelsom van functies en processen – een nieuw soort reductionisme gebruikt. Dat zou je je 'ruimtelijk reductionisme' kunnen noemen. Een oordeel over de natuur kan alleen maar plaatselijk worden gegeven, zodat je de ruimtelijke verbanden moet gaan ontkennen: de vogels die ver buiten het reservaat door bestrijdingsmiddelen worden vergiftigd, het vervuilde kwelwater dat in moerasgebieden binnendringt.

Zuiveringsinstallatie: het idee van 'de techniek maakt alles goed'.

Op die manier zijn beide vormen van ecologiegebruik in de maatschappij geworden tot speelbal van de bestaande machtsverhoudingen, tot

technocratisering van de besluitvorming, tot depolitisering van in werkelijkheid politieke zaken. Onze hele kritiek is gericht op het gebruik van al die kennis als concrete oplosser voor concrete problemen.

De eerste vorm van reductionisme is echter jarenlang in onze maatschappij maatgevend geweest voor het beleid: de roes van de utopische welvaartsstaat van de voor-Provoperiode⁸¹ was voor de volle honderd procent gebaseerd op deze vorm van technocratie: bouwbeleid, ruilverkavelingen, waterbeheer, vervoersbeleid werden ermee verantwoord – tot schade van de generatie erna. Zelfs het natuurbeheer ontkwam er niet aan: het beperkte zich tot deelingrepen en deeloplossingen, toegespitst op reservaten. Het was dan wel niet je dát maar het zou een stap kunnen zijn, op weg naar die veranderende opstelling tegenover de natuur.

Deze technocratie moest worden doorbroken, niet alleen in een ‘sociale’ beweging die de klasstegenstellingen in de maatschappij weer duidelijk maakte maar ook in een beweging die de motieven van wetenschapstoepassing eens kritisch bezag. (De verschillen tussen deze beide bewegingen zijn overigens veel kleiner dan hier wordt gesuggereerd). Deze functie heeft de filosofie van de milieuwaardering op een voortreffelijke manier vervuld.

De ‘deel-geheel’-discussie uit de menswetenschappen is op de natuurwetenschappen overgewaaid. Een aanval is uitgevoerd op het eenzijdige gebruik van wetenschap, vanuit de beste plaats waar dat kan gebeuren: de wetenschap zélf! Ook naar buiten toe wankelt het gezag van de zo objectieve manier waarop techniek en wetenschap met de natuur omspringen. Het wordt zo steeds duidelijker dat het om ándere zaken gaat: politieke zaken. Is dat geen winstpunt?

Filosofie van milieuwaardering

Laten we nu eens terugkeren naar de drie hoofdbezwaren tegen milieu-kartering die hiervoor zijn genoemd:

1. Het werk is **technocratisch**.

Dat is waar maar tegelijk ondermijnt het de vorm van technocratie die jarenlang de toon aangaf, de technocratie van: “*Mensen, groei maar door want de techniek maakt alles weer goed*” – door het propageren van zuiveringsinstallaties, verzorging van het landschap, creëren van nieuwe natuurgebieden, enz.

2. Het is **reductionistisch**.

Ook dat is terecht, maar tegelijk ondergraaft het het reductionisme van de technicus, dankzij de filosofie van ‘alles-heeft-met-alles-te-maken’.

⁸¹Zie nl.wikipedia.org/wiki/Provo.

3. Het is **defensief**.
4. Ook dat blijft staan, maar tegelijk blijkt het ook offensief te zijn: het verandert de attitude van mensen – niet concreet meetbaar maar zeer intensief.

Zo kan de filosofie van de milieuwaardering een belangrijk wapen zijn in de strijd voor een betere omgang met de natuur. Maar haar uitgangspunt blijft technocratie met alle gevaarlijke kanten vandien. Het is goed om te waarschuwen voor een verkeerd gebruik.

Wij zien in deze dagen de neiging ontstaan om te pas en te onpas milieukarteringen in de ruimtelijke ordening te betrekken als dé oplossing van dé problemen. Daarnaast is er een tendens tot centralisering. Zo komt er een landelijk instituut voor milieukartering. Dit zijn ontwikkelingen die de belangrijke offensieve functie teniet kunnen doen.

Er zal ook een tijd komen dat haar effect, als tegenkracht tegen de ‘oude’ technocratie, voorbij is: als de twijfel over deze oude technocratie zó ver is voortgeschreden dat er geen verschil meer bestaat; dan heeft ze haar tijd gehad. Maar zover is het nog niet.

Voorlopig lijkt het wél verstandig ermee door te gaan. Maar de voorwaarde hiervoor is: doe het kleinschalig en heel gericht. Ga niet uit van algemene normen, maar houd de uitgangspunten steeds in discussie. Milieuwaardering is te gebruiken als een veranderaar maar kan nooit de oplossing zijn voor het natuurbehoudsprobleem.

Wie dat niet ziet, werkt tégen zichzelf. Dit besef mag ons er echter niet toe brengen om met het badwater ook het kind weg te gooien.